

EMANUELA ILIE (COORDONATOR)

***UN DICȚIONAR AL EXILULUI FEMININ ROMÂNESC. AUTOARE
EMBLEMATICE, VOLUME REPREZENTATIVE, BUCUREȘTI,
EDITURA EIKON, 2024, 567 p.***

DOI: 10.35923/AUTFil.62.20

Volumul pe care ni-l propune Emanuela Ilie atrage atenția, în primul rând, prin titlul referitor la exilul feminin și, neapărat, prin faptul că se circumscrie registrului lexicografic. Cu douăzeci și trei de intrări și redactat de un colectiv alcătuit din nouă specialiști, profesori și cercetători, dicționarul de față este atât o lucrare cu elemente de istorie literară, cât și una de critică literară. Lista de autori care scriu pentru dicționar îi include pe Smărăndița-Elena Costin, Maria-Corina Dimitriu, Silviu Gongonea, Ciprian Handru, Marius Miheș, Luiza Negură, Georgeta Orian, Alexandra Ruscanu și, desigur, Emanuela Ilie.

Criteriul de selecție, fără a include clasificarea specifică dicționarului, este experiența exilului. Ceea ce atrage atenția este faptul că prin exil se înțelege, în sens foarte larg, îndepărtarea de România și imposibilitatea întoarcerii definitive. Prin exil se poate înțelege fuga clandestină, emigrarea, autoexilul, plecarea din țară pe cale profesională, deportarea, până la urmă, uitarea. De altfel, mai clar explicat este sensul (conotativ al) termenului de către Laurențiu Ulici:

„Exilul ca fugă, exilul ca fugărire, exilul ca sancțiune, exilul ca opțiune, exilul ca aventură, exilul ca destin. Și încă: exilul ca salvare, exilul ca regăsire. Apoi: exilul din motive politice, exilul din motive economice, exilul din motive personale, exilul din motive psihologice. Și încă: exilul din dor de ducă, exilul din lehamite, exilul din întâmplare. Și iarăși, exilul din frică, exilul din curaj. La atâta morfologie sunt tentat să cred că analogia cu medicina e valabilă: nu există boli, există bolnavi, nu există exil, există exilați” (*apud* Alexandra Ruscanu, p. 69).

Emanuela Ilie admite însă că, dincolo de orice controverse, discuții și reveniri, dicționarul este merit

„să pună la dispoziția celor interesați un instrument de lucru util, care să probeze diversitatea impresionantă (pe plan tematic, atitudinal, stilistic etc.) a literaturii scrise de femei care, de la finalul secolului al XIX-lea și până la căderea regimului comunist, au fost nevoite, din rațiuni prioritare politice, să părăsească spațiul românesc și, eventual după o perioadă de căutări dificile, să se stabilească definitiv într-un cu totul alt spațiu” (p. 7).

În dicționar, așadar, sunt dedicate pagini de studiu unor scriitoare precum: Martha Bibescu, Anna de Noailles, Elena Văcărescu, Mariana Șora, Ileana, Princesă de România, Sanda Nițescu, Adriana Georgescu, Annie Samuelli, Florica Bațu-Ichim, Vera Călin, Alina Diaconu, Sorana Gurian, Gabriela Melinescu, Herta Müller, Aglaja Veteranyi, Aurora Cornu, Sanda Stolojan, Monica Lovinescu, Nina Cassian, Domnica Rădulescu, Eugenia Adams-Mureșanu, Sanda Golopenția. *Cuvântul înainte* al Emanuelei Ilie reține un *disclaimer*, coordonatoarea volumului declarând că, într-o ediție viitoare, vor fi incluse 70: Roxana Eminescu, Oana Orlea, Monica Săvulescu Voudouri, Mira Simian-Baciu și alte personalități care-și merită, pe deplin, locul într-un astfel de volum.

Fiecare secvență din dicționar beneficiază de un sumar biobibliografic, dezvoltat ulterior pe mai multe pagini și conducând către abordări tematice ale operelor literare, ca apoi să se încheie cu un foarte util tablou al referințelor critice pentru autoarea propusă spre discuție și opera ei.

Mă voi opri la câteva dintre analizele pe care le cuprinde dicționarul. Alexandra Ruscanu prezintă succint operele Eugeniei Adams-Mureșanu (1913 – după 1971?), „poetă a închisorilor și psalmilor” (p. 22). Scriitoarea, provenită dintr-o familie emigrată în SUA, se întorsese în România în tinerețe, iar după ce fusese deținută politic, se retrage din nou în America. Sunt prezentate câteva opere literare precum volumul de proză scurtă *Învierea fariseului Eleazar*, volume de poezie ca *Sonete*, *Cântarea psalmilor* (prefațat de Vintilă Horia), *Eu sunt Agar*, *Interior într’o casă de lut*. Opera ei vorbește despre frică, suferință și curaj, abordează teme religioase prin intermediul intertextului biblic, expune meditații despre timp și amintire, despre dualitatea trup și suflet. Capitolul cuprinde și analize pe anumite poeme precum este *Lacrima* sau *Eva către Adam*. Dicționarul, deși după natura sa, succint, are pe parcursul său o dinamică dialectică, care merge dinspre prezentarea sumară spre exercițiul de *close-reading*, până la sinteza care trasează liniile de forță.

A doua intrare în dicționar îi aparține Floricăi Bațu-Ichim. Poate prezența imediat următoare nu ține doar de ordinea alfabetică, ci și de apartenența la aceeași familie de spirite. Succinta prezentare bibliografică lămurește faptul că și Florica Bațu-Ichim, precum Eugenia Adams-Mureșanu, emigrase peste ocean, în Canada, Ontario, se căsătorise cu un preot și avusese o vădită apetență pentru cele spirituale, regăsindu-se cel mai bine în „poemul de inspirație biblică” (p. 25). Ce se remarcă îndeobște la scriitoarea de față este scrierea despre boală și suferință, confesiunea cathartică din *La porțile disperării, începutul speranței*. Emanuela Ilie se concentrează, în mod special, asupra acestei opere literare, scrise în mai multe forme discursive, încadrând-o comparatist într-o familie de narațiuni numite „narațiuni de criză radicală cu pretext patologic” (p. 30). Sunt de reținut aici câteva sintagme-cheie pe care Emanuela Ilie le utilizează în cazul unor astfel de narațiuni ale suferinței și bolii: „alteritate corporală malignă”, „strategiile de *coping* religios”, *cancer narrative*.

Pentru Martha Bibescu, se preferă o prezentare biobibliografică mai amplă, extinsă pe mai multe pagini, de altfel, pe deplin justificată.

Smărăndița-Elena Costin se referă la *psyché*-grafia pe care i-o face Martha Bibescu lui Proust în *La bal cu Marcel Proust* (p. 44-45), la „narațiunea bizară și excentrică pentru sensibilitatea vremii”, *Papagalul verde*, sau alte romane care evidențiază ipostaze ale feminității, vulnerabilitățile și emoțiile transpuse neașteptat în *Imagini de album*.

Martha Bibescu este una dintre scriitoarele pentru care exilul nu a însemnat suferință, ci un mod de existență, căci pentru ea „exilul parizian este ca o întoarcere acasă” (p. 51). În termeni similari, poeta Aurora Cornu emigrează în Paris din dorința unei experiențe de cunoaștere; exilul nu o oprimă, ar concluziona Luiza Negură.

Secțiunea dedicată Ninei Cassian mi se pare cu atât mai interesantă, cu cât a fost îndelung contestată la noi, dar apreciată în Statele Unite. Nina Cassian, născută la Galați și crescută în „feria” Brașov, cu o adolescență trepidantă, care îi marchează existența, educându-se la București, frecventând cercurile intelectualilor comuniști bucureșteni, influențată major de Tudor Arghezi și Ion Barbu, lucrând în publicistică și învățământ, preocupată de artă în toate formele ei, se retrage în 1985 în SUA și moare la New York în 2014. Referințele, din dicționar, la Nina Cassian și operele ei se vor împărțiale. Încă de la apariția volumului de debut, critici literari de renume, precum a fost Ov. S. Crohmălniceanu, i-au remarcat talentul înnăscut. După cum relevă Alexandra Ruscanu, literatura proletcultistă, pe care o scrie Nina Cassian, generează reacții dure (este dat exemplul lui Paul Georgescu) care o deconcertează chiar pe scriitoare. Sunt menționate volumele de memorii ca *Memoria ca zestre* și nostalgia exprimată aici după vremurile idealismului activistului, rămânând captiva „unei utopii politice irealizabile” (p. 68). Neînțeleasă până la capăt în România, considerând că până și partidul o folosește, Nina Cassian pleacă în America, unde poezia, mai ales cea erotică, scrisă în limba engleză, are o receptare foarte bună. Se face remarcată în SUA și prin confesiunile despre comunism și presiunile lui, din *Take my word for it*.

Aceste scriitoare, intelectuale ale vremii, răspândite prin colțurile lumii, nu au fost nicidecum de ignorat în epocă. Au publicat, au fost premiate, fiind remarcate de către grupurile de literați și la saloanele literare. De altfel, întreg dicționarul evidențiază acest aspect, justificând pe deplin, dacă mai era cazul, necesitatea unui astfel de demers compensativ în istoria noastră literară.

De mare interes și neașteptată mi se pare intrarea Vera Călin, un teoretician, semiolog de excepție, uitat parcă, o profesoară care a profesat nu doar în România, ci și peste ocean, datorită unei burse obținute în anii '70. Emanuela Ilie se ocupă, în mod special, de scrierile temperat autobiografice ale Verei Călin, mixate cu „eseistica de vector sociologic, ideologic și mentalitar” (p. 85): *Târziu, Însemnări californiene 1986-1996* și *Post-scriptum, Însemnări 1997-2002*. Aici scrie despre dezrădăcinare, îmbătrânirea culturală, sentimentul apartenenței la epocă, nu numai la spațiu. Se stinge departe de țara natală, în Los Angeles.

Dicționarul cuprinde și câteva scriitoare de origine română, ale căror opere au necesitat traducerea în română, de exemplu, Herta Müller, Alina Diaconu, Aglaja Veteranyi, ca să dau doar câteva nume. Amânarea traducerii

le-a ținut pe scriitoare într-un soi de exil al granițelor lingvistice. E cazul Alinei Diaconu, emigrată în Argentina unde va locui și scrie, tradusă la noi după anii '90. Tonalitatea intensă a paginilor dedicate scriitoarei de limbă spaniolă vine din conștientizarea nedreptății care i se face, fiind ignorată de istoricii literari, deși romanele sale tematizează tocmai „depărtarea și absența, înstrăinarea și alienarea, ruptura și incongruența” (p. 109), îndepărtarea de spațiul natal.

Rămâne să menționez și o scriitoare de mare forță. Adriana Georgescu, prezentată în dicționar de Ciprian Handru, a părăsit clandestin România în 1948, dar volumul de memorii *La început a fost sfârșitul: dictatura roșie la București*, apărut la Paris, va da apoi, pentru multe generații, o mărturie curajoasă despre abuzurile regimului comunist și închisoarea politică pe care a făcut-o.

Se dedică un spațiu generos și scriitoarei Aglaja Veteranyi. Ea pleacă din România la vârsta de cinci ani, în 1967, ducând o viață nomadă, specifică activității circului la care lucrau părinții săi. Studiind actoria la Zürich, scrie și debutează în germană. Este, de altfel, premiată ulterior pentru operele sale. Începând cu 1989, se întoarce frecvent în România, încercând să se regăsească. Este (re)cunoscută la noi mai ales prin traducerea romanului premiat *De ce fierbe copilul în mămăligă*, în traducerea Norei Iuga. Din păcate, se sinucide la Zürich, în urma unei depresii severe, în anul publicării romanului în România. Marius Miheș propune, în cazul operei Aglajei Veteranyi, apropieri cu textele lui Daniil Harms, precizând că familia este epicentrul literaturii ei (p. 537), o mare influență având, de fapt, relația cu mama. Capitolul cuprinde referiri la volumul *Cuvinte în loc de mobilă. Obiecte găsite*, la micro-prozele din *Pompa cuvintelor* și la cele două romane, *De ce fierbe copilul în mămăligă* și *Raftul cu ultimele suflări*. Desigur, primul beneficiază de o atenție sporită. Marius Miheș propune multiple grile de lectură a romanului: povestea unei familii disfuncționale, „basm al sălbăciei moderne și al dezumanizării” (p. 549), povestea unei Șeherezade, „poemul vulnerabilității interogate prin inocență” (p. 547), ceea ce evidențiază, de fapt, potențialul semnificativ al literaturii scrise de strania scriitoare.

Rămâne de precizat, pe scurt, faptul că, deși urmează o schemă de redactare prestabilită, care include fișa biobibliografică succintă și o analiză a operelor, autorii dicționarului scriu păstrându-și specificitatea tipului de lectură pe care-l practică. E vorba despre o libertate pe care o mărturisește și Emanuela Ilie în ultimele rânduri ale *Cuvântului înainte*. Unii autori insistă mai mult pe corelația dintre biografie și operă, alții oferă multiple chei de lectură. Prin urmare, diversitatea operelor analizate este dublată de diversitatea stilistică pe care o desfășoară autorii care au contribuit la volum.

De la scriitorii oprimate de regimul totalitar, la cele care crezuseră în utopia comunistă, de la cele care experimentează un exil al bolii, la cele care se bucură de exil ca de o aventură, de la cele care sunt greu cunoscute, pentru că nu au scris în limba română, până la cele pentru care exilul este acasă, dicționarul Emanuelei Ilie are meritul evident de a fi adus în prim-plan nume de scriitoare (înadins uneori) omise, printr-un gest esențial de recuperare. Scris într-o manieră accesibilă, indicând cele mai importante aspecte care definesc omul și opera sa, volumul poate fi citit atât de specialiști, cât și de publicul larg,

ceea ce nu e puțin lucru, dacă e să ne gândim la nișa pe care și-o adâncește azi tot mai tare critică literară.

Anca TOMOIOAGĂ

GEORGE LAKOFF, MARK JOHNSON

METAFORE DUPĂ CARE TRĂIM, TRADUCERE DIN LIMBA ENGLEZĂ DE ALEX VĂSIEȘ ȘI VLAD POJOGA, PREFAȚĂ DE SIMINA-MARIA TERIAN, EDITURA UNIVERSITĂȚII „LUCIAN BLAGA” DIN SIBIU, 2022, 275 p.

DOI: 10.35923/AUTFil.62.21

Anul 2022 a marcat apariția unei traduceri a cărții *Metaphors we live by* (1980/2003), realizată de Alex Văsieș și Vlad Pojoga. Autorii studiului original (în limba engleză), George Lakoff și Mark Johnson, explorează modul în care metaforele pe care le întâlnim în limbajul de zi cu zi influențează nu doar comunicarea, ci și percepția, gândirea și acțiunile noastre. Volumul constituie o inovație adusă lingvisticii începând cu secolul al XX-lea și oferă contribuții directe ale unor teoreticieni din domenii precum dreptul, filozofia, literatura, matematica, politica, psihologia clinică, religia, științele cognitive. Transpunerea în limba română a volumului s-a dovedit a fi un proces dificil, deoarece a traduce un studiu ce include sectoare de analiză atât de variate nu este o sarcină ușoară. A. Văsieș și V. Pojoga au surprins esența *Metaforelor după care trăim* – implicațiile cognitive asupra modului în care omul percepe cultura, societatea, adevărul. Având la îndemână varianta în limba engleză și păstrând obiectivitatea demersului de recenzare, afirmăm că există mici inadvertențe între textul original și mesajul oferit de traducători.

Metafore după care trăim începe cu un capitol distinct, *Cum să facem lucruri cu metafore* (p. X-XV), semnat de Simina-Maria Terian, și precizează rolul pe care o astfel de cercetare îl are în lucrările științifice, aducând în prim-plan sistematizarea metaforei la nivel lingvistic și filozofic, respectiv a „modului în care concepem cultura, societatea, adevărul și mintea umană” (p. XI). În acest sens, textul tradus impune mai multe direcții de comprehensiune a metaforelor, ce pornesc de la ideea că ele nu sunt doar ornamente expresive și nu sunt produse exclusiv ale imaginației. Noutățile oferite se referă la exprimarea unor adevăruri „puternic impregnate de «baza experiențială» a subiecților” (*ibidem*), respectiv la dimensiunea culturală a metaforelor în raport cu implicațiile filozofice și etice. Astfel, acestea creează realitatea și încearcă să o modifice, contribuind în permanență la revizuirea celor două „mituri”